

VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN SODIR ETILADIGAN TAZYIQ VA
ZO'RAVONLIKLARNI OLDINI OLIISH BORASIDA TASHKILOTLAR BILAN
HAMKORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH CHORALARI

Tursunboeva Munira Otavulla qizi

Annotatsiya: *Bugungi kunda voyaga yetmaganlar huquqlarini ta'minlash davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab olingan. Ta'kidlash joizki, qo'yilgan barcha vazifalarning negizi bo'lib, eng avvalo, inson huquqlari himoyasining kafolatlarini so'zsiz ta'minlash, qonun hamda adolat ustuvorligini qaror toptirish hisoblanadi. Shu bois bizdan ushbu mas'uliyatli vazifalarni bajarish uchun Xorijiy davrlarlar qonunchiligini bilan taqqoslagan holda o'z vakolatlarimiz, bilimimiz, tajribamiz va bor imkoniyatlarimizni to'liq safarbar etish, bunda asosiy e'tiborni huquqbuzarliklarni barvaqt aniqlash hamda oldini olishga qaratish va bu borada bir qancha vazifalarni amalga oshirish, huquqiy mexanizimni ham takomillashtirish talab etiladi.*

Kalit so'zlar: *jinsiy daxlsizlik, jinsiy zo'ravonlik, pornografik mahsulotlar, viktimizatsiya, fohishabozlik, bola huquqlari, zo'rlik, jinoiy javobgarlik, shahvoniy shilqimlik.*

Voyaga yetmaganlar o'rtasida amalga oshiriladigan huquqbuzarliklar viktinologik profilaktikasini nazariy ta'minlash, eng avvalo, jinoyat sodir etilish sabab va sharoitlar zanjirida jabrlanuvchining tutgan o'rnini ilmiy jihatdan tadqiq etish orqali amalga oshiriladi. Kriminologiya va viktinologiyaga oid adabiyotlarda voyaga yetmagan shaxslarning g'ayriijtimoiy xulq-atvori, hayot tarzi, atrofdagilarga bo'lgan salbiy munosabatlari muayyan bir vaziyatda huquqbuzarlik sodir etilishini taqozo etuvchi kriminogen omil sifatida, boshqa bir holatda esa huquqbuzarlikdan jabrlanishini taqozo etuvchi viktinogen omillar bo'lib har qanday joydagi kriminogen vaziyatga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi.

Shu bois, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar viktinologik profilaktikasini nazariy ta'minlash, birinchi navbatda, jamiyat ijtimoiy hayotining turli sohalarida mavjud bo'lgan kriminogen omillar qatori viktinogen omillarni o'rganishni taqozo etadi.

Jamiyatda har qanday shaxsning, shu jumladan voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar sodir etilishini taqozo etuvchi kriminogen xususiyatlarga ega bo'lgan voqea, hodisa va jarayonlar mavjudligi kabi huquqbuzarlikdan jabrlanish ehtimolini vujudga keltiruvchi va jabrlanishini taqozo etuvchi viktinogen xususiyatli sub'ektiv (inson xulq-atvorida namoyon bo'ladigan) va ob'ektiv (viktinlikni shakllantiruvchi muhit bilan bog'liq) omillar ham borligi tadqiqotlarda ilmiy taxlil qilingan.

Huquqshunos Q.A. Saitqulovning tadqiqotlarida, shaxsda huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimolining mavjudligini ko'rsatuvchi va jabrlanishini taqozo etuvchi omillarga: a) axloqsizlik (15 foiz); b) ishonuvchanlik (13 foiz); v) huquqiy savodsiz (12

foiz); g) soddalik (5 foiz); d) beparvolik va loqaydlik (10 foiz); ye) qo'rqqoqlik (1 foiz); bilimsizlik (5 foiz); j) ochko'zlik (7 foiz); z) qiziqqonlik (14 foiz); i) yolg'onchilik (8 foiz); k) insonlarni mensimaslik (4 foiz); l) himoyalaniшни bilmaslik (12 foiz) kabi individual viktin xususiyatlarni kiritish mumkin.

Shuni alohida qayd etish joizki, tadqiqotlarda huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari zanjirida jabrlanuvchi shaxsiga va hayot tarziga xos individual viktin (yoshga doir) xususiyatlar o'mi yuqoriligini inobatga olgan holda mazkur xislatlarga xos bo'lgan toifadagi shaxslar bilan viktinologik profilaktik ishlarni muntazam amalga oshirib borish zarurligini kuzatish mumkin.

Agar mahkum jarima miqdorini olti oy muddat mobaynida to'lashdan bo'yin tovlasa, sud mazkur jazo turini majburiy jamoat ishlari yoki axloq tuzatish ishlari jazosiga almashtiradi. Bunda sud to'lanmagan jarima miqdorini bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari miqdoridagi jarimani majburiy jamoat ishlarining ikki soatiga tenglashtirgan holda hisoblab, majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazo bilan almashtiradi yoki bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravari miqdoridagi jarimani axloq tuzatish ishlarining bir oyiga tenglashtirgan holda hisoblab, axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Voyaga etmaganlarga nisbatan tayinlanadigan jarima jazosi ham ma'lum ma'noda muammolidir. Sababi, o'n uch yoshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslarga, umuman olganda, voyaga etmaganlarga sodir qilgan jinoyati uchun jarima jazosi qo'llansa, jarimaning miqdorini ularning ota-onalari, qonuniy vakillari to'laydi, fikrimizcha, bunda jazoning tarbiyalash maqsadi o'z ahamiyatini yo'qotadi. Demochimizki, mamlakatimizda voyaga etmaganlarning ta'lim olish jarayoniga asosiy e'tibor beriladi, ular dars mashg'ulotlariga ta'sir ko'rsatmagan holda mehnat bilan shug'ullanishlari mumkin. Jarima jazosini ijro etish mexanizmi ham qonunchiligimizda aniq yo'lga qo'yilmagan, shuning uchun aksariyat holatlarda jazodan ko'zlangan maqsadiga erishish imkoni bo'lmaydi. Aytish mumkinki, mazkur jazoni ijrosini ta'minlash uchun voyaga etmagan shaxs boshqa bir jinoyatga qo'l urishi, masalan o'g'rilik jinoyatini sodir qilishi mumkin yoxud voyaga yetmagan shaxs uchun jarima jazosini ijro etish muammo bo'lmasligi, keyinchalik boshqajinoyat sodir etsa ham ushbu jazo orqali qutulishi, natijada jazodan ko'zlangan maqsadga erishilmasligi mumkin.

Sud tomonidan jarima jazosini voyaga y etmaganlarga qo'llashning ayrim xususiyatlari mavjud. Unga ko'ra, jarima jazosini voyaga etmaganlarga tayinlash to'g'risida bir- biriga qarama-qarshi bo'lgan turli fikrlar mavjud. M.D.Shargorodskiy: "...xalqni umumiy daromadning oshishi bilan jarimani, ayniqsa, kam ahamiyatli jinoyatlar uchun kengroq qo'llashga sharoit yaratiladi", debhisoblagan.

Jarima jazosini tayinlashda jazoning bu turini barcha voyaga etmagan jinoyatchilarga qo'llab bo'lmaydi. Shaxsiy daromadi yoki mulki bo'lmagan voyaga etmagan shaxsiga jarimaning tayinlanishi, mahkum bunday jarimani to'lab bo'lganidan so'ng o'zining moddiy sharoitini tiklash maqsadida qonuniy choralar topolmasa yana yangi jinoyat sodir etish xavfi yuzaga keladi. Jazo sifatida jarimani qo'llash vaqtida sud har qanday jinoiy jazo kabi, voyaga etmagan shaxslarga nisbatan ham tayinlanadigan

jazolar shaxsiy xarakterga ega ekanligini alohida hisobga olishi lozim. M.I.Kolsov fikricha, jarima jazosini tayinlashda voyaga yetmagan shaxsning mustaqil daromadga, ish haqi yoki mol-mulkka ega ekanligi e'tiborga olinadi. Shuning uchun voyaga etmagan shaxsga nisbatan jarima jazosini tayinlash vaqtida uning shaxsiy mablag'iga e'tibor qaratish kerak.

Jarima jazosining miqdorini belgilashda, sud, bu jazo miqdori voyaga yetmagan jinoyatchining normal turmush sharoiti uchun zarur bo'lgan shart-sharoitdan mahrum qilib qo'yimasligi lozimligini e'tiborga olishi kerak. Jarimani qo'llash sud organlariga ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan qilmishlarga jazo tayinlashda imkon qadar jazo va javobgarlikni differentsiyalash va alohida yondashishni amalga oshirishiga yordam beradi.

Jarimani katta miqdorda belgilash faqatgina mahkumning emas, uning oilasini ham moddiy sharoitiga ta'sir qiladi, degan e'tirozlar o'rinsiz, chunki o'sha shaxsga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini tayinlash uning oilasiga bundan ham og'irroq musibat, oqibatlar olib kelishi mumkin.

JKning 83-moddasida voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan axloq tuzatish ishlariga oid koidalar belgilangan. Axloq tuzatish ishlari - bu mahkumni sud hukmi bilan belgilangan muddatga majburiy ravishda mehnatga jalb qilib, uning ish haqidan davlat foydasiga muayyan miqdorda foiz undirish tariqasidagi jazo chorasi hisoblanadi. Mazkur jazo turi ham faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga tayinlanadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi quyidagicha tushuntirish bergan: "Axloq tuzatish ishlari pensiya yoshiga etgan, o'n olti yoshga to'lmagan shaxslarga, mehnatga qobiliyatsizlarga, homilador ayollarga, yosh bolasini boqish uchun ta'tilda bo'lgan ayollarga va harbiy xizmatchilarga nisbatan tayinlanmaydi". Ushbu jazoni o'tash aybdor voyaga yetmaganning o'z ish joyida, agar u hech qaerda ishlamas, ushbu jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan o'zi yashaydigan hududdagi boshqa joylarda o'taydi. A.Ibragimova fikricha, shaxs o'n olti yoshga to'lgandan so'ng mehnatga layoqatli hisoblanishini e'tiborga olib, o'n olti yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan axloq tuzatish ishlari jazosini tayinlashda sud ayblanuvchining mehnat majburiyatlarini bajara olishini aniqlashi, agar ushbu jazoni bajarishga shaxsning xohishi bo'lmasa jazo qo'llashning samarasi bo'lmasligini e'tiborga olmog'i lozim. Amaliyotdagi muammo shundaki, voyaga etmagan shaxs asosan kollej, litsey talabasi yoki maktab o'quvchisi bo'ladi, unga nisbatan ahloq tuzatish ishlari jazosi tayinlansa, majburiy ta'lim prinsipiga zid kelishi mumkin.

Shu o'rinda taklif sifatida aytishimiz mumkinki, voyaga yetmagan shaxslarga ahloq tuzatish ishlari jazosini tayinlayotganda uning o'qish joyiga majburiy tartibda biriktirib qo'yilishi, masalan, ma'lum vaqtda darsda bo'lish, ma'lum vaqtda kutubxonada bo'lish kabi majburiyatlarni yuklash lozim.

JKning 841-moddasida voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikni cheklash jazosi belgilangan bo'lib, ushbu jazo turi O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 10 avgustdagi O'RQ 389-sonli Qonuni bilan kiritilgan. Ushbu jazo sud tomonidan mahkumga nisbatan yashash joyini u yoki bu sabab bilan tark etishni butunlay

taqiqlashdan yoki sutkaning muayyan vaqtida yashash joyidan chiqishni cheklashdan iborat bo'lib, u bir oydan besh yilgacha muddatga tayinlanadi hamda sud tomonidan belgilanadigan organlar nazorati ostida o'taladi. Ushbu jazo chorasi, e'tibor beradigan bo'lsak, voyaga etganlarga nisbatan bir oydan besh yilgacha, voyaga etmaganlarga nisbatan olti oydan ikki yilgacha tayinlanishi belgilangan.

Sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirish va erkinlashtirish, aholining odil sudlovga bo'lgan ishonchini oshirish, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlash maqsadida 2016 yilning 21 oktyabrida qabul qilingan "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF - 4850-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonining 6- bandida voyaga

etmaganlar uchun nazarda tutilgan jinoiy jazolarni liberallashtirish, protsessual harakatlarni amalga oshirishda ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish, shuningdek sudlanganlik holatini tugatish va sudlanganlikni olib tashlash muddatlari va asoslarini qayta ko'rib chiqish nazarda tutilgan. Mazkur Farmon ijrosini ta'minlash maqsadida JK 841-moddani quyidagi tahrirda, ya'ni: ozodlikni cheklash voyaga etmagan mahkumlarga nisbatan asosiy jazo chorasi sifatida bir oydan ikki yilgacha muddatga tayinlanadi, deb bayon qilinishi maqsadga muvofiq.

JKning 50-moddasiga binoan, ozodlikdan mahrum qilish - mahkumni jamiyatdan ajratib jazoni ijro etish koloniyasi yoki turmaga joylashtirishdan iborat bo'lgan jazo turi bo'lib, ushbu jazo umumiy qoidaga ko'ra, bir oydan yigirma yilgacha muddatga belgilanadi. Jinoyat kodeksining 85-moddasiga ko'ra, voyaga yetmay turib ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etgan, ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etgan yoxud qasddan uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan esa ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlanmaydi. Ahamiyatli jihati shundaki, voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosi mazkur Kodeksning 85-moddasida olti oydan o'n yilgacha muddatga tayinlanadi, Jinoyat kodeksi 86-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno, deb belgilangan. Vaholanki, voyaga etmaganlarga tayinlanadigan ushbu jazoning minimal darajasi voyaga etgan shaxslarga tayinlanadigan minimal darajadan ham ko'p hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish vizani yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017 yil 14 martdagi PQ-2833-sonli qarori.

2. Ismailov N.T. Voyaga etmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning individual profilaktikasi. Yurid. fan. nomz. ilm. dar. olish uchun diss... avtoref. - Toshkent: TDYU, 2006.

3. Rustambaev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. T.2. Umumiy qism. Jazo to'g'risida ta'limot: Darslik. - Toshkent: ILM ZIYO, 2011

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000 yil 15 sentyabrdagi "Voyaga